

РИЈЕЧИ ПРОРОЧКИХ ОШТРОВИДИХ КАЗИВАЊА

Први европски егзистенцијалиста, паметни и танкоћутни Данац Сјерен Кјеркегор, научавао је да се „живот живи унапријед, али се само унатраг разумије”. И то би представљао нормалан ред ствари кад би човјек био биће добра, хармоније и спокојства, али пошто није, ту обично долази до инверзије па би тај гордозвучећи створ мало и да живи уназад, а опет понешто и да унапријед разумије. И не само да разумије, него да јасно провиди кроз вријеме будуће, скрозира га и по могућности надлукави. Да га заскочи прије неголи оно, неизбјежно, то учини њему. Отуда у човјеку тај грч, та раздирућа, наркотична страст према видилаштву и пророштву. (Оставимо сад по страни разбацавање граха, слагање карата, призивање духова, гледање у шољу и у плећку, и све те ниже облике покушаја прозирања будућности, мада и око њих има букадар занимљивих приповијести.) Откад је свијета и вијека зато су се пажљиво ослушкивали и препричавали они који су видиоци и профети заиста били, или су се барем за то издавали. А много је прича на том трагу испричано и много књига написано, па их и данас читамо са старом језом, удишемо трепетно тајанство древних слова. (Жива је истина да је из слабости и недостатности људских поникло највише прича.)

Довољно је присјетити се митског Аполоновог пророка из Тебе са седмоструким вијеком, Тиресије, чија пророчанства читамо у једанаестом пјевању Хомерове *Одисеје*, али и код Есхила, Софокла и Еврипида. Запахнут и надахнут димом са паганских жртвеника, тај је разумијевао језик птица и успостављао присне контакте с душама умрлих, са сјенима из подземног свијета. И његова су пророчанства бивала гномска, често и криптична, али по загонетности својих предсказања предњачила је Питија, Аполонова свештеница и пророчица у Делфима. Она је падала у транс под дејством некакве опојне паре која је избијала из распукле стијене у пећини гдје је ординирала², и која је, изгледа, посебно

¹ zalom@blic.net

Аутор је дописни члан Академије наука и умјетности Републике Српске и редовни професор на Универзитету у Бањој Луци. Бави се књижевношћу XX вијека. – Напомена ур.

² Падање у транс готово неизбјежно прати све видовњачке приче. Упечатљив је и из прве руке дат опис екстатичног стања у које западају *русаље* (*русаљке*) из села Дубока (Д`лбока) у Звижду код Хомоља, а налазимо га у класичном дјелу наше етнографије *Чарање, гањање, врачање и прорицање у нашем народу* Радована Н. Казимировића из 1940, које је касније имало више издања под насловом *Тајанствене појаве у нашем народу*. Читав обред произилази из јаке вјере у загробни живот, а дешавао се сваке године о Духовима уз даће (помене) за душе умрлих. Никада се не зна која ће од Дубочанки тога дана доживјети занос и стање замирања, јако слично епилептичном нападу, али свака од њих је у сваком тренутку трајања завјетине спремна на то. Осим јаком вјером, то стање бива непосредно иницирано свирком гајдаша (карабаша), коју Казимировић описује као неизрециво заносну, управо чаробну. (Он је чак увјерен да ти „жалобни јецаји караба изгледају русаљки у трансу не као неки празни звуци, већ као звуци који долазе из неке више сфере, као изливи вечите хармоније, као *лас Духова*“.) Читав ритуал је врло прецизно устројен, а подразумемијева учешће три *краља* и три *краљице*, који прате русаљку све вријеме трансa, што обично траје један сат. Нарочито је важна улога првог краља, од чије умјешности најдиректније зависи повратак жене у нормално стање. Разумљиво, од русаљки се након таквих стања очекивао извјештај из свијета мртвих.

подстицала двосмисленост њених пророштава. „Хоћу ли отићи у рат и хоћу ли погинути?“, питао је један. А питана тад одговор њему хитан даде: „Ићи ћеш вратити се нећеш погинути у рату“, али пошто није хтјела да изговори и запете, оставила је човјека у грдној недоумици, можда и у нади да је хтјела рећи: „Ићи ћеш, вратити се, нећеш погинути у рату“. Мрдне ли се други зарез за једну ријеч напријед – мрка капа! (Тешко је прозиран у својим стихованим *Пророчанствима* и Нострадамус, француски лекар и дворски астролог Катарине Медичи, али и трајно изазован, ваљда све до 3797. године, докле је он провидио у вријеме.) Знатно одређенији у погледу значења бивали су „синови неба“, шамани, гдје год да су доносили онострани вијести својим саплеменицима, у сибирским тајгама или у срцу афричке таме, код америчких Индијанаца или код арктичких Ескимана. О томе је заводљиво писао амерички Румун Мирча Елијаде у дјелу *Шаманизам и архајске технике екстазе*, код нас преведеном у Издавачкој књижари Зорана Стојановића у Сремским Карловцима. Ти магови или врачевци постизавали су оно што је научно именовано као психофизички дуализам – одвајали су екстатички дух од тијела и космичком брзином прелијетали сфере, претичући земаљско вријеме и посредујући између два свијета, људи и надљудских сила. Оно што је мени ту било најзанимљивије јесте тешка, готово по правилу болешћу праћена иницијација изабраника. А знамо и из сопствене културе да су видовите особе бивале веома често слијепци, богаљи, епилептичари, суманути и јуродиви, углавном – обиљежени. Страшна је цијена таквог изабраништва.

И наша класична литература, посебно народна епска поезија, оставила је читав низ драгоцјених свједочанстава о прозорљивцима. У прелијепој и трајно загонетној пјесми *Смрти Сењанина Ива* све почиње оним сном Иванове мајке „ће је Сење тама попанула“, који јој толкује протопоп Неђељко, предсказујући скору несрећу: *Зло си снила, а горе ће бити: / што је Сење тама попанула, / оно ће ти пусто останути; / што л` се ведро небо проломило, / и што мјесец пао на Ружицу, / то ће тебе Иво погинути; / што су зв`језде крају прибјегнуле, / то ће остат многе удовице; / што ј` Даница крвава ижљегла, / то ћеш стара остат кукавица; / што л` ти тица кука на Ружици, / то ће ти је оборити Турци, / а и мене стара погубити.* (Пјесму је Вук записао од доброг пјевача Марка Немањића, у вријеме кад је овај био писар код Васа Поповића, главног кнеза пожешке нахије. Марко је био син попа Филипа, војводе новопазарске нахије за Карађорђева времена, који је, биљежи Карацић, „био знатан пјевач, а у гусле ударати може бити да нико није знао боље од њега, и умро је готово с гулама у руци“.) Снови су се тумачили и у *Библији*, и у *Шахнами*, и у причама из *Хиљаду и једне ноћи*, а *сановници (табирнаме)* иду у ред оних наших књига староставних који су ризнице великих мудрости. Милан Вукићевић је забиљежио причу по којој се „оне ноћи кад се Карађорђе родио, десио у Вишевцу у кући Петровој на конаку неки турски спахија, па видевши у сну некакву страшну прилику беше се јако препао. Сутрадан кад устаде, чу да се домаћину нашло мушко дете, и замоли да га види. Кад су му га показали, он га обдари и рече Марици: `Вала млада, тај твој син биће велики јунак и велики човек!`” Милан Ђ. Милићевић пак пише да је будући Вожд пред саму буну „видео у сну знамење у коме му се јавио анђео (весник небеске правде) и свети Краљ Студенички (симбол народног завета) позвавши га и храбрећи на устанак и тражење места где су остаци светиња српских”.

Ако у пјесмама снови нису навјеститељи будућности, онда се она чита по небеским приликама или из књига инцијела, баш као код Филипа Вишњића у *Почетку буне против дахија*. Ко може заборавити крваве барјаке *виш Србије по небу ведро*ме или гром на Светога Саву, *усред зиме, кад му вр`јеме није!* Или сами крај онога што ће из књига „до пошљетка” ишчитати хоће и ваизи, а у шта дахије неће да повјерују: *друмови ће пожељет Турака, / а Турака нигдје бити неће!* (Вијеће београдских дахија није хтјело да повјерује ни ономе што је видјело по звијездама похватаним у стаклену тепсију с дунавском водом, на врх куле

Небојше, а видјели су јасно у њеном огледалу сами себе обезглављене.³⁾ Необични небески и земаљски знаци, крвав мјесец и велики потрес, најављују појаву Игумана Стефана, најтајновитијег лика у позорју Његошевог *Горског вијенца*. Његов пророчки занос ствар је богонадахнућа и молитве, као и дуготрајног опитног хришћанског искуства, чврсте вјере да „Воскресења не бива без смрти”: *Већ вас виђу под сјајним покровом, / Чест, народности ће је васкреснула / И ће олтар на исток окренути, / Ђе у њему чисти шамјан дими. / Славно мриште, кад мријеш мораше! / Чест рањена жеже храбра прса, / У њима јој нема боловања.*⁴ Сличан занос Владике Данила кад, „међу свима као да је сам”, ускликне да *дивне жершве види на томиле / пред олтаром цркве и племена*, учиниће се неприличан сердару Вукоти и он ће га из своје наивне свијести, непатинисане хришћанском мишљу, разумјети како једино и може: *Бој са нама и анђели Божји! / А ево си удрио, владико, / У некакве смућене вјештаре, / Ка о марчу кад удри вјештица / Ал` у јесен мућну вједоџа.* Његош је овдје међу својим јунацима поставио границу која се, између свега осталог, тиче и поимања пророштва.

Разлику између богонадахнутих пророка и народних видовњака оштро повлачи Бојан Јовановић у антрополошкој студији *Изречено и проречено или о предсказањима креманских видовњака*, научно-критичком спису о чувеном *Креманском пророчанству* и мистификацијама у вези с њим. Посебно обдарене видовњаке, какви су били Милош и Митар Тарабић из Кремана, Јовановић позиционира између гаталаца знатижељника, углавном шарлатана, и правих пророка какви су они библијски. „Премда су се бавили и гатањем да би помогли онима који су то тражили од њих, Тарабићи су и самоиницијативно објављивали важне будуће догађаје који су им се спонтано откривали. Како нису попут надахнутих пророка најављивали будуће догађаје садржане у светим књигама, нити су били божји изабраници и изасланици који су преносили његове поруке људима, не можемо их сматрати пророцима, нити њихова предвиђања означавати пророчанствима. Милош и

³ *То ледају Турци Биоџраци, / и из прага свих седам дахија: / Ајанлија и Кучук Алија, / и два браћа, два Фочића млада, / Мехмед-аја и с њиме Мус`-аја, / Мула Јусуф, велики дахија, / Дервиш-аја, трагски шаинија, / старец Фочо од стошине љеша.* Иначе, људско знање о звијездама у почетку је постојало као вјера и њиме су располагали магови и жреци; онда се постепено осамостаљивало до науке, која се у нашим старим књигама зове звјездозаконије. Онај који зна то знање јесте звјездознанац, звјездословац или звјездочатац. (И Васко Попа у лирској митологији збирке *Споредно небо* има свог Звездознанаца, у пјесмама *Звездознанацева оставиштина* и *Звездознанацева смрт*.) Казимировић претпоставља да су „звјездочтеније у нашем народу свакако из Грчке пренели наши стари калуђери”, али с том се тврдњом баш и није лако сложити имајући на уму чињеницу колико је звјездани свод привлачио људску пажњу од искона, од кад је свијета и вијека. Андрија Лубурић је забиљежио да је поп Стеван Мартиновић из Бајица, код Цетиња, „читајући из неке књиге староставне и гледајући у неке звезде” прорекао смрт књаза Данила, и то на дан његовог рођења, 1823. године. Мора да је протопоп Стеван гледао у рожданик, врсту књиге популарне једнако као и сановник. И данас можда још има понеко да памти такве књиге у рукама сљепчовоја и просјака који су обилазили наша села и сеоске саборе о већим годетима. Књижевно их је овјеквјечио Ђопић у јединственој причи *Велики рожданик Малише Сергара*.

⁴ Све о чему мисли и све што говори Игуман доводи у везу с Богом. У том смислу он одрешито одбија могућност посједовања некаквог личног видилачког знања, кад га питају шта би могле да значе необичне небеске прилике: *Ко ће, синко, Божју вољу знаши, / Ко ли Божја проризијет чудеса?* Треба рећи да се у народу тврдо вјеровало да су оба Петра Петровића Његоша, и Први и Други, били прозорљивци. Свети Петар је знао да предвиди и дан сопствене смрти, а Владика Рада прати, поред осталог, и чудна прича која је у вези с рођењем потоњег краља Николе. Стана Миркова мучила се на порођају читавих тринаест чела (једно чело је дванаест сати, вријеме *од зрака до мрака*) и кад су коначно Владици донијели вијест да се родило мушко дијете, и то наопако, он је зовнуо перјаника Радована Пипера и обећао му сто талира и двије пушке ако оде и удави новорођенче. Пошто се овај није хтио примити таквог посла, као ни остали, Владика је тад рекао „Гријех на вашу душу!”. Кад су га питали зашто, он тада прорече: „Ово дијете постануће владалац Црне Горе. Прошириће је и прославиће је. Наопако се родио, наопако ће и умријети. Ископаће нашу кућу и обрукати Црну Гору и тешко томе ко доживи његов крај”. Ово казивање чуо је у народу и записао Андрија Лубурић.

Митар, дакле, нису попут пророка преносили божанске поруке, нити су били свештеници институционализованих народних пророчишта, већ су на основу способности да чују свезнајући глас постали својеврсни зналци тајанствене будућности. Њихов ауторитет видовњака заснивао се на дару предвиђања, односно прорицања будућности. Они су првенствено народни прорицатељи, видовити појединци који су давали одговоре на непостављена питања. Широки спектар тих одговора указивао је на њихову способност виђења будућних блиских и далеких догађаја. Митар је истицао да говори „како му је казано“, што указује на безличност гласа који му казује и открива будућност. Несумњиво да је тај глас још јасније могао да чује и његов стриц, од епилепсије оболели Милош Тарабић. Његове периодичне кризе, које се одликују сложенем семиологијом и богатим психичким садржајем присилних мисли у модификованом пољу свести, указују на извор његове прорицатељске способности.”

Књига креманског пророчанства укључује, поред Милоша и Митра Тарабића, и трећу важну личност, протојереја Зарију Захарића, кума њихове куће, који је записивао оно што су ови неписмени видовњаци казивали. Рођен 1834, а умро 1917, он је своју пастирску службу, традиционалну у породици, обављао читавих шездесет седам година. Доктор Казимировић посјетио га је у његовом дому октобра 1915. и о том оставио веома занимљиво свједочанство. Колико природом креманског краја, научник је био задивљен појавом тог моћног старца, крепког и у дубокој старости: „Његова потпуно седа брада изазва у мојој свести чудну слику старозаветног патријарха Аврама, какву обично виђамо на црквеном иконостасу. Права слика из наше народне Библије. Са највећим страхопоштовањем пришао сам одмах руци овог седог пастира који је, иако нешто погурен, са радосним осмејком на лицу хитао својим гостима. Очи му беху плаве а брада потпуно седа и дуга скоро до појаса”. Од попа Зарије знамо да је главни видовњак у кући Тарабића био Милош (1809–1854), повучен, побожан и малорјек човјек, који се увијек осамљивао и већи дио живота провео као пастир на планини Тари. Био је нежења и падавичар, и тачно је знао час своје смрти.⁵ Никад није хтио да открије ко му је и како казивао будуће догађаје, које је још за живота понекад саопштавао синовцу Митру, настављајући да му се јавља и последије смрти. Овај је у повјерењу и до у танчине описивао куму те стричеве ноћне посјете, а на протину опаску да су то можда само његови снови, одговарао је: „Јесу снови, куме, ако је сан и ово што ја сад с тобом причам и гледам те”. Па му још детаљисао како му милује руке и одору у којој је ходио, мрку као што је свештеничка и меку попут кадифе. Једном га је и наљутио питањем да није гладан, тако да је одмах отишао не рекавши му те ноћи ништа.

Милош Тарабић био је ваљда једини тихи и повучени видовњак кога смо имали. Митар је већ био знатно отворенији и гласнији, мада су обојицу сељаци гледали као чудаке. Позната је прича коју је, додуше, прота Зарија оповргавао, како је Митар крикнуо на препуном ужичком пазару, као громом погођен: „Људи, убише књаза!”, истога онога дана и часа 1868. кад је у Топчидеру извршен атентат на кнеза Михајла Обреновића. Све наше гласовите прозорљивце вежу неке важне заједничке карактеристике; сви су они махом били

⁵ Рекао га је једном мајци као одговор на њена стална наваљивања да се жени и тако је ућуткао. Истом причом досађивала му је и сестра док јој није казао да ће се, ето, она удати, а боље би јој било да неће, јер ће посахрањивати сву многобројну дјецу. Што јој је рекао, то јој се и стекло. Јован Мићић, силни рујански сердар, кога је увијек пратило четрдесет оружаних момака, није трпио његова прорицања и наређивао му је да се окани „лудих врачарија”. Милош је то све мирно сносио док га једном помавник најдиректније не изазва да прорекне његову смрт, те му видилац одсијече: „Ти неш од глади умријети!”. Сви су се грохотом смијали таквом пророчанству, али наскоро заступи владавина Карађорђевог сина Александра и сердара као оданог обреновићевца заточе у Гургусовачку кулу и ту га уморе глађу. А обрицао је, веле, сто дуката за тањир чорбе и воденицу од девет витлова за цигар дувана!

изразите динарске физиономије и чудни људи, занесењаци и божјаци; ништа своје нису имали, ходили су по народу готово у ритам и боси, и највећи дио године постили о хљебу и води.⁶ И сви су „говорили на сва уста, злогучили”, што ће рећи – злослутили.⁷ Људи су их углавном уважавали и призивали, али су их се због њиховог злогучења и прибојавали. Уз све поштовање и дивљење које имам за њих, овдје морам поновити оно што је већ много пута речено: код нас није тешко бити пророк, само слути зло и погодићеш.

Најстарији међу њима је старац Стањ Шћекић звани Прозорљивац, рођен око 1640, недалеко од Берана и Будимља. Био је „нуји”, како се говорило за људе који би претурили стоту годину и „који су од велике старости тако рећи подетињили”. Иако неписмен, он је казивао своја виђења загладан у неку стару књигу од које се није одвајао и притом свагда плакао. Књиге староставне су веома чести реквизити народних пророка и оне су, пише Казимировић, у очима нашег свијета увијек биле тајанствене и судбоносне, а предавале су се с кољена на кољено као највећа светиња. Он претпоставља да су такве књиге биле велики зборници, који су осим житија светих садржавали и пророчанска сказанија, громовнике (звјездочтенија), лунарнике, сановнике, рожданике и врачевнике. По књигама староставним прорицали су и Јанићије Радојичић из Пиве, никшићки капетан Амза Мушовић, Дако Вукоје из Пађена код Билеће, Стеван Хроми са Авале, Лешо Дијаковић прозван Самоук, из Личке Крајине, Митар Мркајић и поп Вуле Глиговић, оба из Бањана, први из Петровића, други из Кленка. (Из Миљанића у Бањанима био је Павле Пако Косановић, синовац митрополита Саве, „писмен човек, одличан причалац и добар гуслар”, од кога је Лубурић записао десетак пјесама. Народ га је звао Наопаком и сматрао манитим, али је у његова прорицања вјеровао, можда и зато што је имао чак три књиге староставне.) Три староставника имао је и Вукеља Стевановић из Лукавца код Невесиња, а код прорицања служио се још и сребрном паром. Стојан Врљић је у књигу гледао 1877, при

⁶ Величанствен књижевни портрет једног таквог народног пророка даје Андрић на четири странице XXVI поглавља романа *Травничка хроника*. Касна је јесен и у качари Петра Фуфића настављен је први ракијски казан. „Качара је изван вароши, над самом Лашвом, а испод друма који води у Калибунар. Долина је пуна ледене промаје и влажног снега. У качари која је над водом, свира и пишти сву ноћ `вјештица` под кровом и враћа дим кроз бацу”. Поред газда-Петра и двојице травничких Срба трговаца, ту су још котлар Танасије, један гуслар и неки Марко из Цимрија, удовац, „божји човек и врач, који стално путује по Босни”, моли се Богу, „опомиње свет и погађа будућност”. У визионарски занос уводио се подугим осамљивањем, а потом је окупљеном свијету казивао своја виђења, непрестано загладан у „једну танку дашчицу од тисовине”. Иако кротак, тих и безазлен попут дјетета, био је „оштар и безобзиран према грешницима”, нарочито према женама, којима је одмах наређивао да напусте друштво. „Загледа се дуго и оштро у неку жену и онда каже мирно али одлучно: - Снахо, теби горе руке до лаката. Иди и гаси то и скидај гријех са себе, ти знаш под каквим си гријехом.” Сви су га се прибојавали и беспоговорно слушали, чак и најосионији дрзници. Начешћи предмет његових мрачних визија била је тешка судбина хришћана у турској Босни. „А и колико роди земља, од крви ће свака храна обљутовати. Крст ће сам од себе потавнит. Тада ће доћи човјек, го и бос, без штапа и без торбе, и засјениће све очи својом мудрошћу, снагом и љепотом и избавиће људе од крви и силе, и утјешити сваку душу. И цареваће трећи од Тројице.”

⁷ Овако би се рекло по Вуку, односно по двије одреднице из његовог *Српској рјечника*:

Уста (der Mund; os) „Не говори на сва уста” (кад ко што зло говори за унапредак). Приповиједа се у шали како је некакоме човјеку син казао да им је вук изио кобилу, а отац му рекне: „Не говори на сва уста”, онда син метнувши на по уста три прста: „Богме и ждријебе.”

Злогук (der Unglucksprophet; vates mali) Злослут, тј. онај који све зло слути и говори.

Некакав босански спахија, који је имао у свом селу таквог злогук, спреми се на ћабу, али прије него пође, дозове злогук к себи, па му рече: „Злогуче! Ја полазим у име Бога на ацилук, него ти да не говориш за мном ништа зло, док не дођем кући, па ћу ти онда поклонити шиник проса.” „Добро, господару” одговори злогук, „али ако ти не дођеш, ко ће мени дати просо?”

опсади Никшића, и казао војницима свог гатачког батаљона: „ - Ајтемо кући! Ово ће бити и без нас црногорско, а наш ће крај догодине притиснути Аустрија! – Војска се тад узбуди и војвода Лазар Сочица га због тога избатина. Стојан га је тада клео и погодио му будућност. Сочица га је доцније молио за опроштај и звао на кумство, али овај није хтео.”

Као видовњак је упамћен и граховски харамбаша Вујадин Лучић, и он „нуји” као и Стањ Прозорливац, присукао је сто дванаест година (1686–1798)! Није гледао у књигу, колико ни чувени Хасан-бег Ресулбеговић, који је столовао у Требињу и имао под собом пола Херцеговине, а у његово доба сматрали су га најпаметнијим и у Херцеговини и у Босни. Он је читао биљеге с људског лица и памти се како је 1823. на Зубцима рекао пратњи и окупљеним главарима, гледајући седмогодишњег Луку Вукаловића, сина Лака Милошева: „Видите ли, браћо, овога малог какви су на њему нишани. Турске ми вјере, ако поживи, нашега ће цара о јаду забавити и свих седам краљева за њега ће знати. Да ми није грехота и срамота поганит руке о ђетињу крв, сад би га закло!” (Кажу да је још као дијете, по биљези на челу, бијелој и као динар великој, препознат као будући знатан човјек и војвода кучки Марко Миљанов. Он није био прозорљив, али јесте његов прајед Мићо Мартинов Поповић Дрекаловић, човјек велике мудрости и јунаштва.) Међу свима њима мени је најсликовитији и најзагонетнији Мато Глушац (1774–1870), највећи видовњак херцеговачки, можда и зато што сам о њему слушао приче још од раног дјетињства. („Вико је, богами, Мато Глушац да ће доћ вријеме кад ће ђецу бољет зуби и кад ће се људи дозиват с краја на крај свијета!”) Рођен је у Коритима, између Гацка и Билеће, гдје су његови насељени 1743. као турски пандури, пошто су претходно из Марковице на Чеву ускочили од крви у Никшић.

Све што се о Мату знало, временом се претопило у легенду, у причу с митским ореолом у којој је тешко разазнати чисте стварносне чињенице. У том знаку древних бајки је и прича о његовом рођењу: „Матов отац бијаше у најму код некога Гузине, који је живио у Коритима. Овај је имао снаху која остане удова и није се могла удати за дванаест година. Свекар јој је то нудио, али она није хтјела из поштовања према његовој кући. Дванаесте године загледа се у најамника Глушца и узме га на силу. Гузини то бијаше на срамоту, те је клео снаху: `Да Бог да, родила ђавола!` Прве године она роди Мата.” Рођен је у кошуљици, каже даље прича, и по томе се одмах знало да ће бити здухаћ, зду(х)а, сту(х)а, сту(х)аћ, вједогоња, и како ли све нису звали та необична бића. „Мато је био лијепо приман од свакога. И младо и старо, и сиромаш и богаташ, и мушко и женско, и Срби и Турци су га уважавали и радо дочекивали. Знали су да је он један од вођа добрих, планинских, здуха, и да он злим, приморским, здухама не да распедити ни дозволити да му планинама преотму добру годину или ма какву штету учине. Истина, било је жена које су ђецу, млад, теоце и ждребад криле испред његових очију, јер се дешавало да какво младунче, само кад се с једним једитим његовим погледом сретете око у око, тај час изврне палке: устријели га као муњом посред срца. Мато никад своје куће није имао; никад се није женио; увијек је постио и молитвао; живио сам, и ишао по народу те гатао, видао, притицао у помоћ ће је невоља, живио од милостиње, и никад више у ђемеру од једне аспре ни у торби од једног брашњеника није имао. Не знам какво добро да ти је учинио, макар колико да би га нагонио, ништа не би узео – но што изједе и попије, и ту ти му је све. Зато је и он ципанцио вазда био свачија, а свако и свачија кућа у свако доба – његови.”

Овако пише Радован Тунгуз Перовић Невесињски у књизи приповједне прозе под називом *Горштакине*, тачније у причи *Здухаћ*. Тај необични човјек који је Мата овјековјечио у литератури био је син чувеног харамбаше Пера Тунгуза (1840–1919), једног од првака Херцеговачког устанка из 1875. и српског добровољца у Првом свјетском рату, који је са

седамдесет и потома се учествовао у пробоју Солунског фронта. С таквим породичним педигреом, Радован је као стипендиста српске владе стигао до доктората из философије у Бриселу, био кустос Земаљског музеја у Сарајеву, гимназијски професор у Београду, Скопљу, Никшићу и Подгорици, да би у једном тренутку све то баталио, вратио се у родни Улог, купио стадо коза и постао пастир. Упркос највишем образовању, хајдучка крв у њему није мировала, а више је живио у времену свог „крвљу окупатог оца” неголи свом, бар што се тиче литературе коју је стварао. Изворност његове прозе, и језичка и духовна, проистиче из аутентичности причања харамбаше Пера и његове старије хајдучке сабраће, који су Мата Глушца добро знали и памтили, сретали се и зборили с њим. Међу њима је био и гласовити Стојан Ковачевић (1820–1911), чије ће успомене литерарно уобличити Ристо Пророковић Невесињац у књизи *Једно љето четовања*. (Какав је био, само да га смрт није претекла, и Стојан би у деведесет и којој пробијао Солунски фронт!) Портрет који слиједи, сав у раскошној мнозини детаља од сваке руке, не може се тек тако, ни из чега измаштати.

„Чудан човјек бјеше тај Мато Глушца – покој му души! То бјеше слота од тијела; висок колико највиши ђипац, онај пусти шкљакоња па кад иде само што се гега; плећат, коштуњав, мршав у лицу; великих уста са завраћеним губицама, мрке пасти, чупаве црне косе, црних брка, који му до испод котаоца допираху а за ухо их могаше свезати; великих, накостијешених обрва, које се мијешаху с трепавицама; гаравих као поноћ, увијек сањивих очију, из којих му нека особита свјетлост и нека јединствена дивљачност бијаше; њих чињаху страшнијим дубоке и нагомилане боре по заобљеном му великом челу, које, кад би се скупиле, набрале би грдну гуку међу обрвама. Сухе му јагодице бијаху искочиле као кукови у какве коњске курепине, а испод њих се чак до подбратка протезаху три-четири бразде, сличне кривудаваим коритима пресахлих поточина.

Носаше се као и остали Гачани. Сукнена гуњина, ланена кошуља, црвени џемадан, тканица и силај, пеленгаће, докољенице, опанци с чарапама и калчинама, фес са саруком, и струка, бијаше му ципан-цијело одијело, и љети и зими, и о радном дану и о годету. Никад никаква оружја није припасао, осим мале бритвице коју носаше на кајишу о бедри и којом на сваком јавору, на који би у планини налегао, зарезиваше крстиће и некаква Соломунова слова. За појасом држаше увијек труд, кремен и огњило у кресивачи; тамјана, воска и памука са Свеца испод Острога у једној везеној чефри, и читави завојак којекаквих трава и врачарија. Ишао – сидио, стојао – ходао, лежао – бдио, вијек-вавијек лијевом руком пребрајаше црне бројанице, а у десници држаше једну тисову тојагу с крстатом рукницом. Она му бијаше као нека мађионичка палица, и, као Мојсије међу Египћанима и Израиљцима, и он је њом међу херцеговачким Србима и Турцима читава чудеса починио.”

У приповиједи *Згухаћ* један од ликова наратора, Стојан Ковачевић главом и брадом, прича како је „једне грдне зиме”, негдје пред сами мрак, бануо Мато у кућу Рада Ковачевића из Срђевића и, занемогао, одмах се испружио поред огњишта да спава. Није се будио непуна три чела, а кад је најзад ђипио иза сна као помаман, одмах је саопштио домаћину злу вијест да је снијезни усов затрпао и побио сву чељад у кући Вука Манојловића под Кључем. Покојни Вук, казивао је Мато, био је здухаћ као и он; једном су њих двојица уз помоћ неке „ђевојке из Голије” надбили приморске вједогоње, па су се ови сад осветили Вуковој кући. За све вријеме док је спавао Мато се заправо борио с приморским стухама и није им се сам могао одупријети. (И код здухаћа се, дакле, у спавачком трансу дух одвајао од тијела. Мато је често у разговору с људима истицао да он за декику може видјети шта се ради у Стамбулу.) Сломљен тим поразом, исти је дан напустио Срђевиће, узалуд га је Раде устављао. Тад је домаћин видио и чудо невиђено: „У снијегу цијелцу, у правцу којим

је Мато отишао, само се пртина и траг од десет стопа и корака виђаше, а даље није ништа као да је путник у земљу пропао или у облаке одлетио. Здуха као здуха! Ко ти још њене путове може докучити!... И заиста, сјутра-дан стиже глас да је усов притисла кућу покојног Вука Манојловића и удавила му жену и ћену и сав мал.” Скоро сам чуо од кума Драге Мاستиловића, историчара и књигољупца, причу његовог оца Вукоте, везану за њихово село и гатачког видовњака Стојана Врљића, која иде овако: Стојан је презименом био Шупић, али су га Врљићем прозвали што није могао да се скраси на једном мјесту, него је *врљао* којекуда по народу, а тог податка нема код Казимировића. Негдје у Изгорима, подно Волујака, у летње доба, градили Елези нову кућу. Наишао туда Стојан (у причи се то обично каже: нанио однекле ђаво Стојана, или Мата, или каквог сличног), назвао им Бога и упитао шта раде, а они одговорили да праве кућу. „Не правите ви кућу, но гробницу за себе!” – дочекаће он с нокта. Они га оћерају, а већ с првим сњеговима отисни се усов с планине и све у кући Мијајла Елеза затрпај. Силина лавине је била толика да је кућу сплазала све до Сиљевица. Изгинули су и домаћин и жена му и сва четири сина, а живо је кутарисано само једно женско дијете. То се мјесто отада зове Усов, а недуго послје несреће Елези су одатле отпртљали на Косово.

Колико Херцеговином, здухаћ је ходио и старом постојбином, Црном Гором, сретао се с оба митрополита Петра, а они га лијепо примали и никад му нису кварили посао. (Владика Раде знао је за његово питијско прорицање смрти липничком силнику Смаил-аги Ченгићу и био увјерен у његове моћи.) Црно вријеме за њега настаје доласком на власт књаза Данила Петровића, Зека Манитог, коме ни Острог није био довољно велика светиња па је и њега опоганио. По књажевој наредби Мато је ухапшен 1857, због „завођења простоте и обмане народа” и био пресућен на шибике преко Баба-Јеле. „Баба-Јела је била неки топ, који Црногорци у рату задобише од Турака, ишћераше на Цетиње и употребише за шипкавање криваца још од доба генерал-губернатора Ивановића. Несретног Мата здухаћа пресавију преко топа, вежу му испод њега руке и ноге конопцима, дозову Циганина, додаду му балу љескова прућа и нареде да Мату оцијепи двадесет и пет тојага по дебелом месу. То је било у авлији пред Биљардом, из које је с прозора књаз са књегињом посматрао тај гнусни приказ и гнусну казну гнуснога доба и управе. Ударци су падали по Мату као по волу у купусу, пруће се ломило и цијепало о мршаво тијело, а Мато је јуначки издржао шибике, ни јекнуо није. А кад га одријешеше и исправише, скљока се поред Баба-Јеле на тле као празна врећа; низа згрежбане му се образе отаврзоше два буричка грозних суза, свака као љешник; зајекта као мало дијете, па се прући уза своју чаробну палицу и преснијети се. На миг књажев притрче перјаници те га умију хладном водом и поврате себи.”

И сад долази онај најдраматичнији дио који Тунгуза Перовића представља као писца од нерва и призива: „Пошто се освијести, Мато се начетвори и једва једвице се диже уз Баба-Јелу, прислони се на њу, подними и уприје очи у крстачу на свом штапу; загледа се у њу дуго, дуго, па тек одједном превали свој мученички и дивљи поглед на књаза Данила, подиже руку пут њега, и одсјечним гласом повика: - Слушај књаже господару! Ти мене данас преби ко псето, и уби ко змију, и узме ми образ ко лупежу – на правди Вишњег Бога: он нека ме свети! Али чуј: у књизи вјечне Правде и теби је зло записано. Ти ћеш погинути од руке свог нај`рабријег војника одсад за три године. Више ти живота нема! А на оном свијету, ће је свак једнак, погледаћемо се ја и ти око у око пред лицем неумитног Вјечног Судије, па ком бритва ком ли брус!... Све се живо, што ту бијаше, заблеша као да се гробови отворише и мртви поустајаше. Књаз Данило стао па се скаменио од чуда и недоумице. А Мато се поштапа и одгевеља кроз авлију, придржавајући се уза зид рукама, докле дође до на врата од Биљарде; ту се стропошта као кап са стрехе, јекну, изврну очима и издахну, на

прагу од књажева двора. Перјаници притрчаше, подигоше га на руке, али доцкан. Његово измучено и хладно тијело пресамићиваше се на њиховим јаким ручинама као уловљена штука на оствима.”

Кад је мушкетао Мата на Цетињу Књазу је била тридесет и једна година; Видовњак је пак имао читаве осамдесет три. Тринаестог августа 1860. у Котору Тодор Кадић из Бјелопавлића извршио је атентат на Данила; три године вребао је прилику да освети осрамоћену сестру. Тако се Зеку стекло што му је речено. И, премда завршетку Тунгузове приче нема приговора у умјетничком погледу, Мато Глушац ипак тада није подлегао батинама, поживио је још тринаест година и навршио деведесет шест. И није сахрањен код цетињске Влашке цркве, него у порти цркве Свете Текле у Даниловграду. Је ли се погледао очи у очи са својим мучитељем тамо гдје су сви једнаки, то само Вјечни Судија зна. Ми знамо да му је над гробом одмах иза сахране израсла кошћела и развила се убрзо у огромно стабло. Хтјели су једном да га ископају и премјесте, али се гробу није могло прићи од дебелог и чврстог коријења. И у смрти је Мато остао мимо свијета.

